

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*.

Citation for the original published paper (version of record):

Nordlöf, K. (2023)

Allvarligt psykiskt störda utan domskäl vid en fällande dom?

Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, (3): 221-237

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:oru:diva-109517>

Allvarligt psykiskt störda utan domskäl vid en fällande dom?¹

Kerstin Nordlöf, Professor, Örebro universitet

Abstract

In a democratic society, it is assumed that the criminal law is applied *ultima ratio* and that certain requirements regarding legal certainty are met. These include the principle of conformity. This means that only those who had the ability and opportunity to comply with the law may be criminally liable. Consequently, those who are young or suffer from a severe mental disorder at the time of the crime must be free from criminal liability. Yet such persons can be held accountable in Sweden as the Swedish Criminal Code (1962:700) lacks a requirement of accountability. If a defendant at trial still suffers from a severe mental disorder, they will be sentenced to treatment. To achieve the requirements of a fair trial in these cases the court may only, as in other criminal cases, impose criminal liability if it is established beyond reasonable doubt that the act alleged by the prosecutor was committed by the defendant with intent or negligence. This must be evident in the judicial decision even if a simplified form for the judgment is applied. The latter is possible to use when a defendant was suffering from a severe mental disorder when committing the act, has confessed, and has been sentenced to treatment. The purpose of the present work is to investigate in a number of judgments whether and how the court reasons in relation to intent or negligence. Furthermore, it investigates whether a simplified form was used and how it relates to the requirements of a fair trial. The survey shows that in almost half of the judgments the issue of guilt is not mentioned at all. Instead, the emphasis is on the external circumstances and the level of the defendant's consciousness. The reasons given for the judgment are very brief and often issued in a simplified form. The survey reveals that the evaluation of evidence regarding guilt in these cases is problematic and probably a consequence of the absence of a requirement of accountability in the Criminal Code. The study concludes that the absence of this accountability requirement results in the exclusion of a very vulnerable group from the principle of conformity. In other words, this group of defendants is deprived

1. Title in English: Severely mentally disordered without reasons upon conviction?

of a fair trial regarding the issue of guilt in the event of a conviction. This is a right aimed at maintaining confidence in the judiciary and the criminal justice system.

Keywords

The principle of conformity, accountability, judgment reasons, fair trial
Konformitetsprincipen, tillräknelighet, domskäl, rättvis rättegång

Introduktion

Utan krav om tillräknelighet hos tilltalad enligt svensk straffrätt kan bevisvärderingen gällande de subjektiva rekvisiten uppsåt och oaktsamhet framstå som problematisk, särskilt när tilltalad är ung då hjärnan antas fullt utvecklad avseende effekten av ens handlade först vid 25 års ålder (Knežević, 2019, Steinberg, 2017). Domskälen i dessa fall kan därmed ge intryck av en presumtion om skuld, vilket är i strid med såväl konformitetsprincipen som rätten till en rättvis rättegång (Art. 6 Europeiska konventionen om mänskliga rättigheter (EKMR), Nordlöf, 2012, s. 359).

I föreliggande arbete är syftet att utifrån ett antal rättsfall med ung lagöverträdare, vilka led av en allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället och ådömts ett straffrättsligt ansvar, undersöka om domskälen i avseendet de subjektiva rekvisiten, oavsett utförlig eller förenklad domskrivning, innehåller »uppgift om vad som är bevisat i målet« (30 kap. 5 § 1 st 5 p Rättegångsbalken (1942:740) (RB)). Utifrån resultatet diskuteras konformitetsprincipens relevans och om rätten till en rättvis rättegång enligt art. 6 EKMR kan anses uppfylla i dessa rättsfall.

Konformitetsprincipen

Kravet om rättssäkerhet vid applicering av straffrätt kan uttryckas i ett antal principer som legalitets-, skuld-, humanitets- och proportionalitetsprincipen. För materialet som ska undersökas är konformitetsprincipen av särskilt intresse. Principen är rättspolitisk och med sitt tillämpningsområde främst på lagstiftningsnivå (Asp, 2013, s. 271).

Enligt konformitetsprincipen kan en brottspåföljd endast ådömas den som kunnat rätta sig efter lagen såväl i fråga av förmåga som tillfälle. Ur konformitetsprincipen följer skuldprincipen, att endast den som kan påvisas en skuld bör drabbas av ett straffrättsligt ansvar. Utgångspunkten är att det är oetiskt att bestraffa den som inte kunnat rätta sig efter lagen (Asp, 2013, s. 271). En straffrätt där konformitetsprincipen ignoreras anses inhuman då en grundläggande trygghet i samhället undanröjas.

Principen kan delas in i fyra underprinciper, utifrån vilka en person inte bör vara straffrättsligt ansvarig: 1) inte hade förmåga att rätta sig efter lagen, 2)

inte hade tillfälle att rätta sig efter lagen, 3) inte skulle ha haft förmåga att rätta sig efter lagen, även om ..., 4) inte skulle ha haft tillfälle att rätta sig efter lagen, även om I begreppet saknar förmåga inkluderas gärningspersonen som är psykiskt störd på ett sätt som påverkar hans kontrollförmåga (Asp, 2013, s. 272). Eftersom svensk straffrätt inte kräver tillräknelighet hos den tilltalade antas brott kunna begås med *dolus* eller *culpa* av personen med allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället. Att ådöma personen ett straffrättsligt ansvar kan vara i strid med konformitetsprincipen då den som saknar förmåga att rätta sig efter lagen inte bör tillerkännas ett moraliskt ansvar. Eller »en för långtgående formell 'likhets'-strävan där det inte borde finnas en sådan« (Lernestedt, 2015, s. 120).

Kriminalisering som inte är i överensstämmelse med konformitetsprincipen antas vara orättvis då avsikten med kriminalisering av en gärning är att med hot om lagföring påverka den enskilde till att bete sig i överensstämmelse med lagen. Envar ska och kan endast ansvara för kontrollerade beteenden eller har möjlighet att kontrollera (Asp, 2013, s. 48). Att konformitetsprincipen ignoreras för den studerade gruppen tilltalade antas vara uppenbar och att rimlig förklaring därtill saknas. I stället skymtar individual- och allmänpreventiva skäl (Prop. 1945:207 s. 110 ff, Svennerlind, 2009, s. 70 ff).

Skuldformerna uppsåt och oaktsamhet

En gärning anses som brott endast om den begås uppsåtligt (1 kap 2 § 1 st. Brottsbalken (BrB)). Det räcker inte med att den tilltalade har utfört eller underlåtit en handling, utan gärningen måste med vissa undantag omfattas av den tilltalades uppsåt. Det kan uttryckas som att gärningen, de objektiva rättsfakta, måste ha subjektiv täckning enligt täckningsprincipen (Jareborg, 2016, s. 61 ff).

Utifrån praxis gäller att subjektiv täckning föreligger när gärningspersonen (1) är medveten om risken för förekomsten av objektiva rättsfakta och (2) är likgiltig inför dess förekomst. Denna medvetenhet om risken och likgiltigheten för objektiva rättsfakta kallas för likgiltighetsuppsåt, och utgör »uppsåtets nedre gräns« (NJA 2016 s. 763). Det betyder att uppsåtstäckning inte föreligger vid ofrivilliga rörelser. I doktrin avhandlas ett medvetenhetsbegrepp som en grundläggande förutsättning för att uppsåt ska kunna föreligga. Om den tilltalade inte är medveten kan hen inte nå upp till tröskeln för likgiltighetsuppsåt eftersom det förutsätter att hen åtminstone är medveten om en risk. Medvetenhet är också av betydelse för brottbeskrivningsenligheten eftersom begreppet brott förutsätter en kontrollerad gärning (Asp, 2013, s. 139 f).

Skuldformen oaktsamhet förekommer i två varianter; medveten och omedveten. Till skillnad från gärningspersonen med likgiltighetsuppsåt, som är likgiltig inför följden, är hen likgiltig inför om det finns en risk (Asp, 2013, s. 314 ff).

Tillräknelighet

I 5 kap. 5 § Strafflagen från 1864 fanns ett krav om tillräknelighet hos den tilltalade för att hen skulle kunna ådömas ett straffrättsligt ansvar. Det, inklusive tillfällig sinnesförvirring, togs bort med Brottsbalken 1965. För allvarligt psykiskt störda lagöverträdare gäller det allmänna skuldkravet för personligt ansvar, det vill säga »[F]ör att ett brott skall anses föreligga kräves sålunda, att gärningsmannen haft uppsåt eller varit oaktsam i förhållande till den brottsliga effekten« (Prop. 1962:10, s. 107, 166 f). Undantag antas dock gälla vid tillfällig sinnesförvirring som inte är självförvållad (Prop. 1964:10, s. 107, prop. 1993/94:130, s. 50, NJA 2001 s. 899). Ändringen var enligt Straffrättsberedningens förslag SOU 1942:59. Avsaknad av en regel om tillräknelighet i likhet med andra länders regelverk, som i norsk straffrätt (Gröning, 2015 s. 112 ff), motiverades av allmänpreventiva skäl som att en samhällsreaktion måste följa när brott begåtts. Beredningen betonade betydelsen av brottets svårhet vid fastställande av påföljd men även den tilltalades behov av vård och likställde straff med skyddsåtgärder, båda applicerbara för domstol. Det fanns därmed inte längre skäl för straffrättsförklaring av psykiskt abnorma lagöverträdare (SOU 1956:55, s. 273 ff). Det innebär att en person som saknat förmåga att agera konformt med strafflagstiftningen kan vara straffrättsligt ansvarig för en gärning om uppsåt eller oaktsamhet påvisas. Det är inte ologiskt då begreppen otillräknelighet och personligt ansvar inte utesluter varandra. Du kan begå en gärning under inre tvång men ändå ha insikt om brottsbeskrivningens sanning. Ändå framstår den svenska modellen om straffrättsligt ansvar utan regler om särbehandling som inhuman och i strid med konformitetsprincipen eller enligt Bennet, som motsägelsefull (Bennet, 2020, s. 101).

Avsaknad av ett krav om tillräknelighet för straffrättsligt ansvar kan även ses som en brist i förhållande till Art. 6 EKMR om en rättvis rättegång och mer specifikt 6.2 oskyldighetspresumtionen (Nowak, 2003, s. 33 f). Den tillåter enligt Europadomstolen att uppsåt och oaktsamhet presumeras inom rimliga gränser utifrån brottets svårhet och den tilltalades rätt att försvara sig (*Österrike v Italien* 1961, 1963, *Salabiaku v Frankrike* 1988, *Pham Hoang v Frankrike* 1992). Detsamma gäller oskyldighetspresumtionen Art. 40 (2)(b)(i) Konventionen om barns rättigheter (BK). Barn med försenad utveckling, psykisk utvecklingsstörning eller funktionsnedsättning kan inte vara straffrättsligt ansvariga (28, 43 §§ CRC/C/GC/24).

För att utdöma påföljden fängelse vid brist på tillräknelighet hos den tilltalade krävs synnerliga skäl: att brottet har ett högt straffvärde, att den tilltalade saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, att den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt, samt omständigheterna i övrigt. Vidare får fängelse inte utdömas om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande

efter en sådan insikt. Detta gäller dock inte om den tilltalade själv har vållat sin bristande förmåga i anslutning till brottet genom rus eller på något annat liknande sätt (30 kap. 6 § BrB).

Allvarlig psykisk störning

Begreppet allvarlig psykisk störning avser en mängd olika tillstånd av psykotisk karaktär som tillstånd med störd realitetsvärdering och med symptom av typen vanföreställningar, hallucinationer och förvirring. Vidare åsyftas demenstillstånd till följd av hjärnskada, allvarliga depressioner med självmordstankar, svårartade personlighetsstörningar som invalidiserande neuroser och personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär. Därtill inkluderas krisreaktioner av psykotisk art, psykoser som kan drabba alkohol- och narkotikamissbrukare och allvarliga förvirringstillstånd som kan drabba missbrukare och vissa svårartade abstinensstillstånd. Vad gäller psykiskt utvecklingsstörda inkluderas kvalificerade former av psykiska utvecklingsstörningar (Prop. 1990/91:58, s. 86, 531, NJA 1995 s. 48, 2001 s. 899, 2004 s. 702, 2012 s. 45, 2012 s. 564). Bedömningen om en störning är allvarlig ska ske med hänsyn både till störningens art och grad (NJA 2007 s. 180).

Domskäl i utförlig eller förenklad form

Av domskälen ska framgå de rätts- och bevisfakta avseende sak- och rättsfrågan som ligger till grund för domslutet. Domskälen ska vara baserat på att rätten beaktat allas likhet inför lagen samt iakttagit saklighet och opartiskhet (1 kap. 9 § Regeringsformen (1972:142) (RF)). Det är i överensstämmelse med förarbetena till 35 kap 1 § RB att det åligger domaren att i domskälen klarlägga de objektiva skäl på vilka hen stöder sin övertygelse. Om part är missnöjd med domslutet kan domskälen utgöra stöd för ett överklagande (Danelius, 2012, s. 295 ff). Domskälen har även betydelse för domens prejudikatvärde och är betydelsefulla för allmänhetens förtroende för rättsväsendet (SOU 2001:103, s. 279, Ekelöf, 2011, s. 272). Sammantaget är de viktiga ur ett rättssäkerhetsperspektiv.

Vad som menas med domskäl ska förstås bokstavligen, att de är delar av domen där rätten anger skälen för domslutet och »om vad som bevisats i målet«, 30 kap. 5 § 1 st. 5 p. RB. Hur detaljerade domskälen ska vara framgår inte av lagtexten. Av förarbeten, doktrin och uttalanden av JO samt praxis från Europadomstolen framkommer vissa kriterier (JO 8425-2023).

Den tilltalades inställning till åtalet bör redovisas i domskälen. Ett erkännande av den tilltalade utgör ett bevisfaktum med ett högt bevisvärde men är inte bindande för rätten utan måste kontrolleras inklusive dess sannolika

verklighetsförankring samt kräver stödbevis vid en fällande dom avseende allvarligare brott utifrån krav om robust utredning (35 kap 3 § 2 st RB, Schelin, 2007, s. 89 ff). Vidare bör rätten redovisa hur den har värderat bevisningens hållbarhet och relevans; åtminstone om åklagarens och den tilltalades åberopade omständigheter är motstridiga (SOU 1938:44, s. 210, 341, Ekelöf, 2009, s. 160 ff). Eventuella rättsfrågor bör även komma till klart uttryck i domskälen. Hur rätten ska återge bevismaterialet är omdiskuterat (SOU 2001:103, s. 279, SOU 2008:106, s. 169 f., Ekelöf, 2011, s. 273, JO 2013/14 s. 72). Däremot bör det framgå hur rätten har behandlat bevismaterialet i betydelsen vilka bevis som enskilt eller tillsammans har styrkt en viss händelse. Vid motstridiga vittnesmål ska skälen redovisas för att rätten tillerkänt ett vittnesmål högre bevisvärde än ett annat. I mål där den tilltalade fälls mot sitt nekande är det särskilt viktigt att rätten utförligt redovisar sin bevisvärdering (SOU 1938:44, s. 341, JO 1999/2000 s. 55). Om det subjektiva rekvisitet eller något annat motfaktum varit under debatt, bör rätten motivera sin uppfattning i denna fråga, de s.k. egentliga domskälen (Ekelöf, 2011, s. 273 f). Ekelöfs tanke är att domskälen bör fokusera på det som är oklart och tvetydigt, medan klara och otvetydiga skäl i princip kan utelämnas (Ekelöf, 2011, s. 276). För en fällande dom gäller beviskravet att det är ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade begått den åtalade gärningen (NJA 1992 s. 446).

Rätten ska alltså redovisa rättsfakta, de faktiska omständigheter som ligger till grund för domslutet (Ekelöf, 2011, s. 272). Vi kan utifrån detta sluta oss till att det personliga ansvaret bör framkomma i domskälen, eftersom exempelvis likgiltighetsuppsåt är ett rättsfaktum. Det bör inte heller räcka med att rätten konstaterar att gärningen utfördes med uppsåt då uppsåt endast är en rättslig beteckning, som är reducerbar till avsikt, insikt och likgiltighet. Å andra sidan finns det inte något som hindrar att rätten menar att uppsåtet, och till och med den konkreta formen av uppsåt, anses framkomma ur gärningen och dess sammanhang. Det finns ju inget formellt krav på att rätten uttrycker sig på visst sätt. Det finns inte heller något som hindrar att rätten har gjort en funktionell tolkning av Rättegångsbalkens regler om hur domar ska avfattas, och mellan raderna i ett fall där uppsåt inte nämns menar att saken är så uppenbar att den inte behöver avhandlas i domen.

Om tilltalad erkänner gärningen, och dessutom döms till rättspsykiatrisk vård kan domen utfärdas i förenklad form, 30 kap. 6 § 1 st. RB. Innebörden av den förenklade formen är oklar. Den har tidigare inneburit att några domskäl inte behöver anges utan det räcker med en hänvisning till den tilltalades erkännande, åklagarens gärningsbeskrivning och möjligen utredningen i målet. Läses 30 kap. 6 § RB *e contrario* framgår att som huvudregel ställs åtminstone vissa kvalitetskrav på domskälen. Om dessa kvalitetskrav innebär att det åtminstone måste framgå vad som är bevisat i målet eller något annat framgår däremot inte.

Vidare måste det av domskälen framgå på vilket sätt möjliggörs kontroll av rättens bevisvärdering. Vid en eventuell prövning i överrätt är det av

stor praktisk betydelse att underrättens uppfattning i både sak- och rättsfrågorna är mer utförligt uttryckt i domen (SOU 1938:44, s. 210, Ekelöf, 2011 s. 272 f). Överklagandet måste nämligen innehålla uppgifter i vilket avseende domskälen enligt klagandens mening är oriktiga. Det är särskilt viktigt om den tilltalade döms mot sitt nekande (Fitger 1988, s. 30:12 ff.). Om domskälen är bristfälliga föreligger risk att överrätt inte kan bedöma om domslutet är riktigt, vilket kan benämnas som en väsentlig brist i kravet om rättssäkerhet och leda till rättegångsfel (RH 2016:84, Welamson, 2016, s. 222).

Domarens ansvar för att domslutet motiveras genom domskälen är svagt till skillnad från i andra rättsordningar med system av regler för yttrande av överinstans eller återförvisning vid domskälsbrister (Bergholtz, 1987, s. 200 ff, 342 f, 433). Det kan vara en brist då otillräckliga, otydliga eller intetsägande domskäl kan innebära att den tilltalade går miste om rätten till en rättvis rättegång men även rätten till att överklaga (Art. 6 EKMR, Art. 2 protokoll nr 7 till EKMR, *Huseyn and Others v Azerbajjan* 2011, *Talmane v Litauen* 2016, *Nikoly Genov v Bulgarien* 2017).

Rättsfall från åren 2003-2014

Syften och material samt metod

Syftet är dels att undersöka hur rätten i domskälen resonerade vid fastställande av skuld i förhållande till den i åtalsbeskrivningen påstådda gärningen när tilltalad var allvarligt psykiskt störd vid gärningstillfället, dels att undersöka om domskälen uppfyller de krav som kan ställas även om förenklad form har använts. De tilltalade var i åldern 15-21 år. Åldersgruppen har valts utifrån att hjärnan inte anses fullt utvecklad före 25 års ålder, särskilt när det gäller att förstå effekter av ens handlande. Domarna har avkunnats mellan 2003-06-09 och 2014-02-10 och omfattar 235 fall.

I samtliga fall fälls den tilltalade för något brott. Det förekommer att den tilltalade döms för ett lindrigare brott.

Domskälen har studerats genom en tematisk analys. Den innebär att genomföra en kvalitativ analys av ett material. Genom metoden undersöks vissa huvudsakliga teman i materialet (Braun, 2006, s. 79 ff). I materialet har vissa teman i förhållande till uppsåt identifierats: erfarenhetssatser, den tilltalades medvetande och uppsåt med hänvisning till en rättspsykiatrisk utredning (RPU) samt måst ha insett-formuleringar. (Ekelöf, 2009, s. 13 ff, 161 ff). Indelningen gör inte anspråk på att vara exakt.

Resultat

I de flesta rättsfallen framkommer inte rättens resonemang i sin helhet. När det gäller ansvarsfrågan kan skiljas mellan fall där rätten på ett eller annat vis klargör att personligt ansvar föreligger och fall där det inte framgår. I 45 % av fallen nämns inte uppsåt/oaktsamhet alls. I de fall där det inte framgår ligger

tyngdpunkten i domskälen på det yttre förloppet, alternativt är domskälen mycket kortfattade eller i praktiken obefintliga (Jfr Cavallin, 1999). Se några exempel:

Stockholms TR:s dom B 6525-04 handlar om försök till rån. Den tilltalade erkände gärningen och påföljden var rättspsykiatrisk vård. Uppgifter från målsäganden och den tilltalade redovisas, vilket åtföljs av ett konstaterade om att »[den tilltalades] erkännande stöds av [målsägarens] uppgifter och utredningen i övrigt. Åtalet för försök till rån är styrkt.«

I ett annat fall, Göteborgs TR:s dom B 12844-05 rörde åtal för hot mot tjänsteman, också med påföljden rättspsykiatrisk vård, redovisas ingen bevisning. Under rubriken domskäl står följande: »[Den tilltalade] har erkänt gärningen. Erkännandet vinner stöd av utredningen. Den skall bedömas som åklagaren angett. Åtalet ska därför bifallas.«

I 130 av 235 fall, 55 % av fallen, konstaterar rätten förekomsten av eller icke-förekomsten av omständigheter relaterade till personligt ansvar. Domstolarna i denna kategori använder begrepp som uppsåt, avsikt, insikt, likgiltighet, medvetenhet om risk, oaktsamhet, m. m.. Sätten de använder begreppen på skiljer sig åt. Det kan vara rena konstateranden, att rätten inte redovisar varför uppsåt är styrkt. Eller att rätten konstaterar att uppsåt styrks genom vad som framkommer av utredningen men utan att redovisa vad i utredningen som styrker det. Det förekommer också att rätten presenterar en grundlig förklaring till hur uppsåtet har styrkts. Här följer några exempel på när rätten använt sig av *erfarenhetssatser* i förhållande till den tilltalades uppsåt.

I Handens TR:s dom B 11-04 dömdes en 15-åring för dråp efter han stuktit ihjäl sin pappa med en kniv. Angående frågan om dödandet var uppsåtligt förde rätten följande resonemang:

»Genom [den tilltalades] egna uppgifter står det vidare klart att han avsiktligt knivhuggit [sin pappa]. Frågan är då om [den tilltalade] haft uppsåt att beröva [sin pappa] livet. Vid ett avsiktligt knivhugg mot bl.a. bröst och mage måste en dödlig utgång för varje gärningsman framstå som praktiskt taget oundviklig. Det knivhugg som orsakat [den tilltalades pappas] död, har trängt långt in i hans kropp och måste ha utdelats med sådan kraft att [dennes] död måste för [den tilltalade] ha tett sig närmast oundviklig. Härtill kommer de tre övriga knivhugg som träffat bålen. Tingsrätten anser därmed att [den tilltalade] haft uppsåt att döda [sin pappa].«

Här tillämpade rätten en erfarenhetssats av innebörden att samtliga som avsiktligt hugger mot bl.a. bröst och mage är av uppfattningen att huggen är dödande och följaktligen har de uppsåt till denna effekt. Populationerna som erfarenhetssatsen avser är »varje gärningsman«. Rätten verkar ha uppfattningen att samtliga personer som handlar på de beskrivna sätten har uppsåt till exempelvis försök till mord. Möjligen är tankegången att de handlingarna är utpräglat associerade med det åtalade brottet (försök till mord) att det inte finns några rimliga tvivel om att personen som också gör det har uppsåt i förhållande till brottsbeskrivningens enlighet. Detta kan

kontrasteras mot det försiktigare uttrycket i Uppsala TR:s dom B 5132-11, i vilken uppsåtsbegreppet reduceras till likgiltighetsuppsåt. Det följande är erfarenhetssatsen som används för att visa att den tilltalade insett risken med sitt handlande:

Det är allmänt känt att det finns flera livsviktiga organ i området kring magen på en människa och att den som utövar våld med ett i sig livsfarligt föremål mot detta område i regel måste antas vara medveten om risken för att offret kan dö. Detta gäller även [den tilltalade].

Här sägs att den som knivsticker annan i magen i regel är medveten om risken. Intressant nog är tillvägagångssättet detsamma vid prövning av likgiltighetsuppsåtets andra rekvisit, nämligen likgiltighet till effekten:

Frågan är då om han också varit likgiltig i förhållande till den möjliga effekten av knivhugget, det vill säga att [målsäganden] skulle kunna dö av våldet. [Den tilltalade] har utan att säga något utdelat ett knivhugg mot [målsägandens] mage vilket lett till ett akut livshotande tillstånd. [Den tilltalade] har därefter lämnat platsen utan att bekymra sig om hur det gick med [målsäganden]. Av angreppssättet som sådant och den typiska effekten av detta kan någon annan slutsats inte dras än att [den tilltalade] varit likgiltig inför om [målsäganden] skulle dö.

Se även Nacka TR:s dom B 3996-09:

Som tingsrätten redogjort för ovan har det klarlagts att [den tilltalade] tidigare umgåtts med fantasier att döda någon. ... Vidare framstår det klart som att den direkt utlösande faktorn för hans angrepp var hans reaktion på de glada, skrattande flickorna. [Den tilltalade] var utrustad med ett livsfarligt vapen, kökskniven. Han måste när han angrep [målsäganden] ha insett den stora risken för att knivhuggen skulle kunna leda till hennes död. Enligt tingsrättens uppfattning får det typiskt sett efter fyra knivhugg mot den centrala kroppen anses att en avsevärd sådan risk finns. Tingsrättens bedömning är att [den tilltalade] förhållit sig likgiltig inför effekten av sitt handlande.

När rätten i domskälen skriver att det »[e]nligt tingsrättens uppfattning får det typiskt sett efter fyra knivhugg mot den centrala kroppen anses att en avsevärd sådan risk finns« synes den formulera en erfarenhetssats om den fara som knivhugg mot den centrala kroppen innebär, något som i själva verket är av betydelse för brottsbeskrivningsenligheten snarare än det personliga ansvaret. Detta görs dock i avsnittet om uppsåtet. I och med vad rätten skriver i den föregående meningen om att han måste ha insett den stora risken, tycks det mellan dessa två meningar finnas en implicit erfarenhetssats som drar ett samband mellan faran för död utifrån knivhuggen och den tilltalades insikt. Förmodligen lyder denna något i stil med att handlandet är starkt förknippat med död att det knappast kan ha undgått den tilltalade när han handlade. Vilken population erfarenhetssatsen är tillämplig på framgår inte men det står klart att rätten själv menar att den är relevant eftersom han måste ha haft uppsåt. Vidare framstår erfarenhetssatsen i fråga knappast som det enda domstolen beaktar, när den presenterar sammanhanget i vilket gärningen

vidtogs och som kan förklara varför den tilltalade handlade som han gjorde samt storleken på kniven. Som rätten redogjort för har det klarlagts att den tilltalade tidigare umgåtts med fantasier om att döda någon. Vidare framstår det klart att den direktutlösande faktorn för hans angrepp var hans reaktion på de glada, skrattande flickorna. Den tilltalade var utrustad med ett livsfarligt vapen, kökskniven. Han måste när han angrep målsägande ha insett den stora risken för att knivhuggen skulle kunna leda till hennes död. Enligt rättens uppfattning får det typiskt sett efter fyra knivhugg mot den centrala kroppen anses att en avsevärd sådan risk finns. Rättens bedömning är att den tilltalade förhållit sig likgiltig inför effekten av sitt handlande.

Att på ett sådant sätt presentera slutsatsen i frågan om uppsåt eller något av dess underliggande begrepp i anslutning till ett påstående om den faktiska faran för en brottsbeskrivningsenlig följd förekommer i ytterligare mål. Se Lunds TR:s dom B 1947-04, där rätten skriver följande i domskälen till en åtalspunkt om mordbrand:

Det står klart att [den tilltalade], när hon anlade branden, var medveten om att hon befann sig på en vårdavdelning där det fanns såväl andra patienter som personal. Hennes uppsåt får därför anses ha omfattat de förhållanden som föranleder bedömningen att hon genom anläggandet av branden framkallade fara för andras hälsa.

I domskälen tas avstamp utifrån vad som utretts om den tilltalades *medvetenhet* och försöker etablera att den tilltalade haft uppsåt i förhållande till framkallande av fara för andras hälsa. Rättens användning av ordet därför får det att verka som att slutsatsen uppsåt följer omedelbart av premissen medvetenhet om att andra människor befinner sig på vårdavdelning. En premis saknas dock för att härledningen ska vara komplett, att den tilltalade förstår att elden har en spridningsrisk som försätter dem i fara.

Här följer exempel på domskäl med resonemang om den tilltalades medvetande, vilket lett till en medvetande reduktion. I Blekinge TR:s dom B 1049-11, inleds domskälen om medvetenhet på följande vis:

Det är genom utredningen klarlagt att [den tilltalade] begått de åtalade gärningarna. Tingsrätten övergår därför till att pröva frågan om [den tilltalade] i tillräcklig grad varit medveten om sitt handlande och om han i så fall gjort detta uppsåtligen, något som han har bestritt.

Här gör rätten en distinktion mellan att i tillräcklig grad vara medveten om sitt handlande och att ha gjort det uppsåtligen. För det första står det klart att rätten med medvetenhet avser ett relativt begrepp, något man kan ha mer eller mindre av. Något som inte är lika klart är skillnaden mellan att vara tillräckligt medveten om sitt handlande och att ha uppsåt till handlingen. Det är också oklart om de med handlandet och det han har gjort åsyftar samma sak. Handlandet kan exempelvis åsyfta primära handlingar eller kontrollerade gärningar medan det han har gjort åsyftar rättsfakta för brottet, exempelvis följder, som kausalt inträffar efter en primär handling eller kontrollerad gärning.

Det kan också tänkas att medvetenhet om handlandet åsyftar att han var vid medvetande, motsatsen till att vara medvetlös.

Distinktioner mellan att den tilltalade var medveten om vad han gjorde och att han hade uppsåt till följderna görs i ytterligare fall. Se Vänersborgs TR:s dom B 1015-06:

Angående [den tilltalades] uppsåt konstaterar tingsrätten inledningsvis att det är klarlagt att [den tilltalade] lider av en allvarlig psykisk störning. Han anger själv att han hör röster som uppmanar honom att göra saker. Han har dock själv uppgett att han är medveten om vad han gör men inser inte konsekvenserna av sitt handlande. Även överläkaren [...] har uppgett att [den tilltalade] är medveten om vad han gör och vad han gjort. [Överläkaren] kan dock bara uttala sig om situationen från och med det att [den tilltalade] flyttade till hans avdelning vilket var efter de åtalade gärningarna. Ändock anser tingsrätten att hans uttalanden stöder det [den tilltalade] själv uppgett nämligen att han är medveten om vad han gör. Härtill kommer att [den tilltalade] själv uppgett att han anlagt bränderna för att han ville ta sitt liv. Även detta tyder på en medvetenhet om vad han gör och konsekvenserna därav.

Även i dessa domskäl görs en distinktion mellan att den tilltalade är medveten om vad han gör och att han inser konsekvenserna av det. Liksom i ovanstående fall kan att vara medveten om vad man gör åsyfta att man är vid medvetande och medvetet interagerar med den omgivande miljön, exempelvis att medvetet sätta eld på sängen, till skillnad från att inse de kausalkedjor som kan uppstå i och med denna interaktion, exempelvis att andra människor riskerar att skadas till följd av eldsättandet. Domskälen fortsätter på följande vis:

För att uppsåt över huvud taget ska kunna föreligga krävs det att gärningsmannen i tillräcklig grad har varit medveten om vad han har gjort. Den som handlat rent reflexmässigt eller den som annars inte har varit medveten om sitt handlande och inte heller har haft någon reell möjlighet att avstå från att begå gärningen ska inte bära straffrättsligt ansvar för denna. Kravet på medvetenhet innefattar emellertid inte något krav på att handlandet ska ha föregåtts vare sig av några överväganden eller av något beslut att handla.

Här utvecklas medvetenhetsbegreppet. Det framgår återigen att det är relativt och fortfarande utan att precisera var tröskeln går.

I 45 fall, 34 % av alla fall där rätten konstaterar förekomsten eller icke-förekomsten av personligt ansvar, beaktar rätten på något vis den tilltalades psykiska tillstånd. Här följer exempel på hur rätten resonerar gällande uppsåt med *hänvisning till RPU* om den tilltalades förmåga att inse gärningens innebörd. Bevisning om rättsfakta för fängelseförbudet inhämtar domstolen genom en RPU (1 § 2 st. 1 p. lagen om rättspsykiatrisk undersökning (1991:1137)). På vilket sätt domstolarna anser att detta utredningsmaterial är betydande för medvetenheten framgår av domskälen till Attunda TR:s dom B 10106-10:

I det rättspsykiatriska utlåtande som har inhämtats i målet har, utöver vad som kommer att redovisas nedan i påföljdsdelen, bedömningen gjorts att [den tilltalade], på grund

av den psykiska störning som han befunnits ha, har saknat förmåga att inse gärningens innebörd och att kunna anpassa sitt handlande därefter. Detta innebär enligt vad som anges i 30 kap. 6 § andra stycket brottsbalken att påföljden inte får bestämmas till fängelse. Uttalandet väcker dock även frågan om [den tilltalade] varit i sådan grad medveten om sitt handlande att han kan fällas till ansvar för det aktuella brottet. I denna del gör tingsrätten följande bedömning.

Som framgått ovan har gärningen föregåtts av ett händelseförlopp under vilket [den tilltalade] har vidtagit flera olika åtgärder. [...]

Med hänvisning till det som har sagts ovan finner tingsrätten att [den tilltalade] under händelseförloppet, trots det som sägs i det rättspsykiatriska utlåtandet, måste ha varit i sådan grad medveten om vad han gjort och vad detta skulle få för effekt att han inte kan undgå ansvar för den åtalade gärningen.

Att den tilltalade enligt RPU:n ansetts sakna förmåga att inse gärningens innebörd tycks tala emot uppsåt enligt rätten. Möjligen menar rätten, att om den tilltalade inte inser gärningens innebörd i den bemärkelse som krävs för att kunna dömas till fängelse, kan man fråga sig om denna avsaknad av insikt även utsträcker sig till rättsfakta för själva brottet med följd att uppsåtstäckning inte föreligger. Det förstnämnda skulle utgöra ett indicium på det senare. Rätten finner därefter, med hänvisning till gärningens komplexitet, att den tilltalade »måste ha varit i sådan grad medveten om vad han gjort och vad detta skulle få för effekt« att den tilltalade är personligt ansvarig. Med »måste ha varit ... medveten om vad han gjort« kan tänkas åsyfta något slags kriterium på att kroppsrörelserna ha varit kontrollerade, och det som skrivs om effekten åsyftar uppenbarligen en »vanlig« uppsåtspövning.

Ur domskälen till Uppsala TR:s dom B 7035-09 kan vi läsa följande:

Han har berättat om avsikten med att göra på detta sätt, vilket enligt det rättspsykiatriska utlåtande som inhämtats talar för att han insåg gärningens innebörd. Mot att han insåg gärningens innebörd talar, enligt det rättspsykiatriska utlåtandet, att han agerade impulsivt och utan att reflektera över de risker han utsatte såväl sig själv och som andra för. [Den tilltalades] stora brister i förmågan till impuls-kontroll, konsekvenstänkande och samvete/empati har, enligt utlåtandet, påverkat honom i gärningsögonblicket. Vid en samlad bedömning av vad som kommit fram angående [den tilltalades] insikt finner tingsrätten att han handlade med erforderligt uppsåt.

Även här verkar frågan om den tilltalade insåg gärningens innebörd vara av betydelse för rättens slutsats om att uppsåt föreligger men redovisar inte hur. Liksom i föregående fall kan det tänkas att rätten med insikt om gärningens innebörd åsyftar fler omständigheter kring gärningen än det socio-kulturella sammanhanget, att de åsyftar även rättsfakta.

Vid prövning om den tilltalade varit i tillräcklig grad medveten om vad han har gjort, framhåller rätten i Blekinge TR:s dom B 1049-11, olika omständigheter av betydelse för medvetenhetsgraden:

[Den ansvariga undersökningsläkaren] har förklarat att han bedömt [den tilltalade] som tillräknelig och att [den tilltalade] trots den allvarliga psykiska störningen haft förmåga att inse gärningarnas innebörd och att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Vid en samlad bedömning finner tingsrätten att [den tilltalade vid gärningstillfällena] i tillräcklig grad varit medveten om sitt handlande. Det finns därför förutsättningar att pröva om och i vilken mån de av åklagaren angivna effekterna av handlandet har omfattats av [den tilltalades] uppsåt och om han alltså har gjort sig skyldig till de uppsåtliga brott som lagts han till last.

Handlandet har varit direkt orsakat av [den tilltalades] psykiska störning där han känt sig tvungen att agera som han gjort. Det har vidare klarlagts genom den rättspsykiatriska utredningen att [den tilltalade] trots sin psykiska störning haft förmåga att inse gärningarnas innebörd och haft i vart fall en begränsad förmåga att anpassa sitt handlande. Gärningarna har således skett uppsåtligen.

Detta fall särskiljer sig från det ovan, då vad som klarlagts om gärningspersonens förmåga att inse gärningarnas innebörd och en begränsad förmåga att anpassa sitt handlande föranleder att gärningen begåtts med uppsåt. Enligt RPU:n är det inte uppsåtet som ska klarläggas.

Här följer ett fall där rätten använder sig av *måste ha insett-formuleringar* i form av att den tilltalade måste ha insett de relevanta gärningsomständigheterna. I Örebro TR:s dom B 2809-03 skriver rätten angående ett åtal för våld mot tjänsteman att »[u]tredningen får anses ge vid handen att våldet utövats uppsåtligen. Förgripelsen har skett mot [målsäganden] i dennes myndighetsutövning, vilket [den tilltalade] måste ha insett.« I citatet menar rätten att uppsåt är styrkt i förhållande till våldsutövning och i förhållande till att våldet skedde i målsägandens myndighetsutövning. Varför våldet utövats uppsåtligen visas inte. I domskälen framgår att målsägaren var en polis, som ingrep mot den tilltalade. Det kan tänkas att rätten menar att den tilltalade genom att se målsägaren, som förmodas varit uniformerad, också fick kunskap om att denna var polis och följaktligen en tjänsteman. Om det stämmer måste möjligen vara ett signalord, att saken är uppenbar och att domstolens underliggande resonemang om varför den tilltalade har insikt om att målsäganden är en tjänsteman framgår utifrån sammanhanget.

I 19 av alla fall, dvs 15 % av alla fall där rätten på något vis uttryckligen berör frågan om personligt ansvar och 8 % av samtliga fall, döms personen för ett lindrigare brott än det som åklagaren yrkade i första hand på grund av att personligt ansvar inte kunde styrkas i förhållande till någon gärningsomständighet. Bland fallen där domstolen beaktar den tilltalades psykiska tillstånd döms personen för ett lindrigare brott i 10 fall.

Diskussion

I studien undersöks domskälen för fastställande av personligt ansvar i domar från åren 2003-2014 där tilltalad i åldern 15-21 år vid gärningstillfället led av en allvarlig psykisk störning och om domskälen uppfyller kraven om en rättvis rättegång även om förenklad domskrivning använts.

Metoden har vissa nackdelar. Domar ska innehålla domskäl med uppgift om vad som är bevisat i målet, 30 kap. 5 § 1 st 5 p RB. Det utgör inga garantier för att domen innehåller domskäl i förhållande till samtliga gärningsomständigheter eller ens en enda gärningsomständighet jfr 30 kap. 6 § 1 st. RB. Rätten kan i ett fall redovisa domskäl för brottsbeskrivningsenlighet och utelämnas skäl för personligt ansvar och fälla tilltalad för brott. Frågan om uppsåt, oavsett om den har besvarats eller ej, har det inte utgjort ett faktiskt hinder för den fällande domen. Vi vet dock inte hur rätten faktiskt resonerade om uppsåtet: om uppsåtet presumerades, om det styrktes enkom av den tilltalades erkännande eller om det framgick av omständigheterna kring brottet. Vi vet inte heller varför rätten uteslöt detta resonemang ur domskälen: en tänkbar hypotes kan vara att rätten varit av samma uppfattning som Ekelöf att om det subjektiva rekvisitet varit under debatt, bör rätten motivera sin uppfattning i denna fråga och *e contrario* slutit sig till att domskälen i uppsåtsfrågan inte behöver anges i fallet eftersom den tilltalade erkänt; en hypotes som varken är möjlig att falsifiera eller verifiera. Vidare kan tendensen tänkas vara orsakad av att en explicit prövning i domskälen är onödig om den tilltalade erkänner eftersom hen då inte förväntas överklaga och heller inte har ett behov av underlag för ett överklagande.

Trots metodologiska svårigheter har materialet använts för att utifrån visa teman studera domskälen. De teman som uppmärksammats är erfarenhetssatser, den tilltalades medvetande och uppsåt med hänvisning till en rättspsykiatrisk utredning (RPU) samt måst ha insett-formuleringar.

Av materialet framkommer att rätten genom att presentera en erfarenhetssats om uppsåt styrks uppsåtet därefter på deduktiv väg. I vissa domar anses själva gärningen, förekomsten av objektiva brottsförutsättningar, vara tillräcklig för att den tilltalade ska anses ha uppsåt till brott. Det kan uttryckas som att uppsåtsprövningen inte är individualiserad utan bygger på erfarenhetssatser enligt vilka samtliga som handlar på det sätt som den tilltalade handlade också har uppsåt till handlandet.

Rättsligt gäller samma krav på uppsåt för allvarligt psykiskt störda tilltalade som för icke allvarligt psykiskt störda. Det är inte samma sak som att samtliga erfarenhetssatser som kan tillämpas för att fastslå de rekvisit som uppsåtsbegreppet består av är gemensamma för alla som åtalats för brott. Det skulle kräva att det saknades skillnader i relevanta kognitiva funktioner mellan alla människor som är 15 år eller äldre. Eftersom det finns skillnader måste rätten konstruera erfarenhetssatser som är hållbara och relevanta med tanke på den tilltalades särprägel. Det innebär att erfarenhetssatser som förutsätter att den tilltalades kognitiva funktioner är normala inte kan användas om den tilltalades kognitiva funktioner är onormala. I sådana fall må själva erfarenhetssatsen vara hållbar men är inte relevant eftersom den tilltalade inte ingår i populationen av människor som är normala i det hänseende erfarenhetssatsen avser. Inte heller kan en erfarenhetssats användas som förutsätter att alla människor är medvetna om ett visst faktum, eftersom det finnas människor som inte är

medvetna om något överhuvudtaget – erfarenhetsatsen är då ohållbar, men ändå relevant eftersom den tilltalade är människa.

Exemplen på erfarenhetsatser i materialet förefaller vara exakt formulerade. I de fallen finns det därmed inget utrymme för att beakta personens särart vid användning av dessa. Det kan jämföras med de fall där rätten utan att närmare motivera konstaterar att den tilltalade måste ha haft uppsåt utan att motivera på vilket sätt den slutsatsen har nåtts. För läsaren är det en öppen fråga hur generell eller specifik den av rätten tillämpade erfarenhetsatsen är eftersom det inte framgår huruvida den tilltalades särart har varit en relevant parameter i sådana fall.

Under samma tema kan även uttydas en tendens vid prövning av personligt ansvarig till brott att rätten först undersöker om det finns förutsättningar för att hen ska kunna vara personligt ansvarig till något gärningsrekvisit alls. Det kan formuleras som att domstolen frågar sig om den tilltalades tillstånd vid gärningen utesluter att den begicks med uppsåt; och på detta sätt prövas först medvetenhet som en grundläggande förutsättning för uppsåt. Det är dock långt ifrån i samtliga fall som medvetandet avhandlas.

En ytterligare tendens är att domstolarna anser att medvetenheten har att göra med de rättsfakta som ska föreligga för fängelseförbudet i 30 kap. 6 § 2 st BrB. Bevisning om dessa omständigheter inhämtar rätten genom en RPU. Vissa domstolar tycks uppfatta frågan om fängelseförbud föreligger som betydelsefull för om gärningspersonen ska anses varit medveten.

När det gäller temat uppsåt med hänvisning till RPU avses även här fängelseförbudet. Det innebär att rätten inte får döma till fängelse »om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt«. Med avsaknad av förmåga att inse gärningens innebörd avses att den tilltalade i avsevärd grad brustit i sin bedömning av och föreställning om den situation i vilken gärningen begåtts. Det rör sig om fall när den tilltalade inte har kunnat bedöma sin gärning och relatera den till dess faktiska socio-kulturella sammanhang, dvs. när hen befunnit sig i en annan verklighet. Med att den tilltalade brustit i att anpassa sig efter sin insikt om gärningens innebörd avses att hen har begått gärningen på grund av tvingande röster eller andra former av tvångsmässiga tillstånd. Enligt rättskällorna är inte en bristande förmåga att inse gärningens innebörd i sig betydande för uppsåtet. Gärningspersonens handlande kan vara en omedelbar följd av förvirring och medvetandegrubblingar utan att det står i logisk motsättning till att täckning av uppsåt föreligger.

När det gäller förekomsten av måste ha insett-formuleringar i form av att den tilltalade måste ha insett, måste ha varit medveten om eller måste ha varit likgiltig inför de relevanta gärningsomständigheterna utgör de grund för bevisat uppsåt i flera fall. I ett fall används ordet måste som ett signalord för det i fallet uppenbara, att målsägande var en polis.

Resultaten av undersökningen tyder på att bevisvärderingen vid denna typ av brottmål är problematisk och torde vara en konsekvens av att svensk straffrätt saknar ett krav om tillräknelighet hos den tilltalade. Undersökningen visar även att domen ofta torde ha utfärdats i förenklad form.

Summa summarum visar undersökningen att avsaknad av ett tillräknelighetsrekvisit i svenska straffrätt medför undantag från konformitetsprincipen för en mycket sårbar grupp. Det innebär vidare att den studerade gruppen av tilltalade på grund av avsaknad om ett krav om tillräknelighet berövas en rättvis rättegång avseende skuldfrågan vid en fällande dom, vilket är i strid med Art. 6 EKMR och mer specifikt oskyldighetspresumtionen i 6.2 och Art. 40 (2)(b)(i) BK. Det är ett en rättighet att beakta oaktat om domen överklagas eller ej utan för att vidmakthålla förtroendet för den dömande makten och till syvende och sist, straffrätten.

Kontaktuplysningar

Kerstin Nordlöf: Kerstin.Nordlof@oru.se

Litteratur

- Asp, P. m.fl. (2013) *Kriminalrättens grunder*, lustus förlag.
- Braun, V. m.fl. (2006) Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology* 3: s. 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bennet, T. (2020) *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*, avhandling, Norstedts Juridik.
- Bergholtz, G. (1987) *Ratio et Auctoritas, Ett komparativrättsligt bidrag till frågan om domsmotiveringarnas betydelse främst i tvistemål*, Juridiska föreningen i Lund.
- Cavallin, S. (1999) *Skuld*, avhandling, lustus.
- Danelius, H. (2012) *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, Norstedts Juridik.
- Ekelöf, P.O. m. fl. (2009) *Rättegång*, Fjärde häftet, Norstedts Juridik.
- Ekelöf, P.O. m.fl. (2011) *Rättegång*, Femte häftet, 8 Norstedts Juridik.
- Fitger, P. (1988) *Rättegångsbalken*, Norstedt.
- Gröning, L. (2015) Tilregnelighet og utilregnelighet: begreper og regler, i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, s. 112-148. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v10i2.71818>
- Jareborg, N. & Ulväng, M. (2016) *Tanke och uppsåt*, lustus.
- Knežević, M. (2019) Neurodynamic correlates of response inhibition from emerging to mid adulthood. *Developmental Cognitive Neuroscience*, Vol 36, ArtID: 100626, Elsevier Science.
- Lernestedt, C. (2015) *Likhet inför lagen*, Norstedts Juridik.
- Nordlöf, K. (2012) En rättsstridig presumtion om uppsåt vid allvarlig psykisk störning hos unga lagöverträdare, i *Festskrift till Anna Hollander, Rätt, Social utsatthet och Samhälleligt ansvar*, Ryberg-Welander, L. Alexius, K (red.) s. 359-375.
- Nowak, K. (2003) *Oskyldighetspresumtionen*, Norstedts Juridik. <https://doi.org/10.37852/oblu.109>
- Schelin, L. (2007) *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Norstedts Juridik.
- Steinberg, L. (2017). Adolescent brain science and juvenile justice policymaking. *Psychology, Public Policy, and Law*, 23(4), 410-420. <https://doi.org/10.1037/law0000128>
- Svennerlind, C. (2009) Tillräknelighet i svensk rätt. i *Tillräknelighet*, Radovic, S. Anckarsäter, H. (red.) Lund, Studentlitteratur, s. 51-106.
- Welamson L. m.fl. (2016) *Processen i hovrätt och Högsta domstolen*, Norstedts Juridik.

Förarbeten

Prop. 1945:207
Prop. 1962:10
Prop. 1964:10
Prop. 1990/91:58
Prop. 1993/94:130
Prop. 2007/08:97
SOU 1938:44
SOU 1942:59
SOU 1956:55
SOU 2001:103
SOU 2008:106

Rättsfall

NJA 1992 s. 446
NJA 1995 s. 48
NJA 2001 s. 899
NJA 2004 s. 702
NJA 2007 s. 209
NJA 2007 s. 180
NJA 2012 s. 45
NJA 2012 s. 564
NJA 2016 s. 763
RH 2016:84

Europadomstolen

Österrike mot Italien 1961, 1963
Salabiaku mot Frankrike 1988
Pham Hoang mot Frankrike 1992
Huseyn and Others mot Azerbajjan 2011
Talmame mot Litauen 2016
Nikoly Genov mot Bulgarien 2017

Justieombudsmannen

JO 1999/2000 s. 55
JO 2013/14 s. 72
JO Dnr 8425-2023

FN:s Kommitté för barns rättigheter

General comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system